

STYČNÉ PLOCHY V POSTULÁTECH DĚJEPISNÉ PROPEDEUTIKY JAROSLAVA GOLLA A TOMÁŠE G. MASARYKA V 80. LETECH 19. STOLETÍ

Roman Pazderský

Similarities in the Premises of Historical Propedeutics of Jaroslav Goll and Tomáš G. Masaryk in the 1880s

This study offers an untraditional perspective on the mutual relation between Jaroslav Goll's and T.G. Masaryk's views on the theoretical and methodological principles of the historical science. The basic outline of the presentation is structured in four chapters. The first one offers a brief description of integrating elements of Masaryk's and Goll's thought, which originated in a shared platform of realism and positivism common to the new generation of Czech intellectuals of the end of the nineteenth century. The second chapter treats the issue of Goll's and Masaryk's perception of the interdisciplinary status of historiography in its relation to sociology and philosophy of history. The third and four chapters then deal with the principles of historiographic activity, focusing on the understanding of the proper subject of historiographic research, the division of history into general and special, the notion of cultural history, and the thinkers' perception of the form which the teaching of history at universities should assume.

Roman Pazderský (*1988), studuje historii na FF UK v Praze, pazderskyroman@seznam.cz

Již celé jedno století nás dělí od chvíle, kdy se v českém intelektuálním diskurzu naplno rozhořel tzv. spor o smysl českých dějin. Bohaté spektrum jubilejních reminiscencí však nepřináší jen dočasné oživení konvenčních narativů, petrifikujících tradiční vzpomínkové figury, ale implikuje rovněž poměrně pestrou škálu nových interpretačních potencialit, generujících dosud nevyřčené inspirativní

otázky a kriticko-revizionistické náměty, jež mají prověřit nosnost obecně sdílených výkladových modelů.

K obvykle recipovaným tvrzením patří v prostoru českého historického vědomí i představa o metodologicky motivované antipatii mezi Jaroslavem Golleem a Tomášem Garriguem Masarykem, která se měla mimo jiné stát katalyzátorem sporu o smysl českých dějin. Polemický duel „Masaryk versus Pekař“ bývá tudíž nezdřídka prezentován jako kontinuální pokračování metodologického antagonismu „Masaryk versus Goll“.¹ Záměrem předkládané studie je poukázat na skutečnost, že vedle četných konfliktních míst lze u Golla a Masaryka – zvláště v referenčním rámci realisticko-pozitivistické platformy 80. let 19. století – diagnostikovat také poměrně výrazné analogie, a sice v oblasti teoreticko-metodologických principů dějepisné propedeutiky. Pokusím se nastínit, že nezanedbatelné množství Masarykových a Gollových stanovisek tehdy vytvářelo pozoruhodné paralely a vyznačovalo se konsensem daleko výraznější povahy, než bývá obvykle zvykem připouštět.

Je třeba upozornit, že při zdůraznění průsečíků Gollova a Masarykova myšlení rozhodně není mým cílem jakákoli násilná retuše evidentních neshod, které od sebe oba muže neúprosně vzdalovaly.² Je nepochybně zcela legitimní hovořit o jejich odlišném osobnostním naturelu a postupem času eskalujících subjektivních antipatiích,³ stejně jako o kontradikci Masarykova a Gollova výkladu českých dějin (zejména „národního obrození“) a rovněž o protichůdných postojích politických či kulturně-estetických.⁴ Tyto dobové souvislosti a diskurzivní

1 Klasicky FRANTIŠEK KUTNAR, JAROSLAV MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepísectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 2009³, s. 399–400. Nověji STANISLAV POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 3. 1893–1900*, Praha 2004, s. 134–135.

2 Spojnice i rozdíly mezi Gollem a Masarykem přehledně zmapoval ZDENĚK NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk IV. První výboje*, Praha 1937, s. 17.

3 Zvláště výmluvné jsou expresivní pasáže v korespondenci s Eduardem Albertem. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (LA PNP), fond Eduard Albert, korespondence, složka: Masaryk, T. G., Albertovi III.: T. G. Masaryk E. Albertovi 29. října 1894; LA PNP, fond Eduard Albert, korespondence, složka: Jaroslav Goll I.: J. Goll E. Albertovi 12. listopadu 1894. K tomu srov. Gollovy ironické noticky na Masarykovu adresu – JOSEF KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, J. Goll J. Pekařovi 22. února 1911, s. 537.

4 Souhrnně JOSEF HANZAL, *T. G. Masaryk a Jaroslav Goll*, in: Occursus. Setkání. Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena, (edd.) Zdeněk Pousta, Pavel Seifert, Jiří Pešek, Praha 1996, s. 98–107.

kontexty české vědy i společnosti však zůstanou stranou mé pozornosti, ačkoli si uvědomuji jejich význam pro formování fundamentálních diskrepancí mezi oběma osobnostmi. Absenci těchto jistě podstatných aspektů lze odůvodnit tím, že mé pojetí je zde zcela programově vystavěno na premise chápající Masaryka v duchu 80. let 19. století především jako teoretika vědy a nikoli jako pozdějšího autora *České otázky*,⁵ což následující výklad zároveň do jisté míry odlišuje od majority reflexí Masarykova poměru k dobovému dějepisectví.

Jsem si samozřejmě vědom, že takto vytyčený záměr je komplikován řadou obtíží, zanesených už v heuristické fázi výzkumu. Jestliže mi bude jako normativní zdroj Gollových stanovisek sloužit především jeho programová stať *Dějiny a dějepis*,⁶ v případě Masarykově jsem nucen selektivně kombinovat mnohdy jen okrajové poznámky z děl, z nichž žádné nelze co do systematickosti výkladu dějepisné propedeutiky postavit ke Gollově metodologicko-metodické stati o dějepisectví jako odpovídající alternativu.⁷ Není však mým cílem konstruovat synopsi Masarykova chápání dějepisectví, které ve svých dílech sám prakticky celý život přehodnocoval, ale jde mi výhradně o detekci těch reprezentativních enkláv jeho dějepisných postulátů, jež se mi pro srovnání s Gollem jeví jako zvláště produktivní. Právě v důsledku toho nemůže být struktura mnou analyzovaných tematických okruhů jiná než partikulární. I takový přístup však může přinést adekvátní zdůvodnění teze, že to byly právě proseminární zásady dějepisectví, jež patřily přinejmenším do první poloviny 90. let 19. století ke stabilním svorníkům Masarykovy a Gollovy kolegiality.⁸

Z heuristického hlediska je žádoucí připomenout, že mapování vzájemného vztahu Golla a Masaryka nemá v české historiografii charakter příslovečné „terra incognita“.⁹ Reflexi jeho základních vývojových kontur již před šestnácti lety přehledně podal Josef Hanzal.¹⁰ V rámci staršího bádání věnoval inkrimino-

5 K dualitě Masarykových badatelských okruhů LUBOMÍR NOVÝ, *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*, Brno 1994, s. 89–97.

6 JAROSLAV GOLL, *Dějiny a dějepis*, Athenaeum 6–7/1888–1889, s. 73–77, 93–103. Cituji dle JAROSLAV GOLL, *Vybrané spisy drobné I*, Praha 1928, s. 1–27.

7 Je-li to možné, cituji Masarykova díla zpravidla dle jejich souborného vydání Masarykovým ústavem Akademie věd České republiky – Ústavem T. G. Masaryka (Spisy TGM).

8 Srov. JIŘINA POPELOVÁ, *Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění*, Praha 1947, s. 189.

9 JAROSLAV MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991, s. 151–157, 240–254; nověji MARTIN KUČERA, *Pekař proti Masarykovi (Historik a politika)*, Praha 1995, s. 15n.

10 J. HANZAL, *T. G. Masaryk a Jaroslav Goll*.

vanému tématu samostatnou pozornost Jaroslav Papoušek, jehož stať byla však příliš poznamenána patosem nedávného Pekařova a Masarykova skonu, než aby mohla při líčení dané problematiky aspirovat na střízlivý nadhled a kriticko-analytický přístup.¹¹ Zanedlouho poté proto téma s poněkud vyššími ambicemi oživil J. Matoušek¹² a Zdeněk Kalista,¹³ jejichž práce nabídl první vskutku seriózní a vědecky fundované syntézy sledující proměny Masarykova poměru k vybraným představitelům české historiografie.¹⁴ Prozatím naposledy bylo téma uceleně zpracováno Josefem Blümlm.¹⁵ Za klíčový koncepční posun však pro zkoumání vzájemných proporcí Masarykova a Gollova myšlení považují až vystoupení Tomáše Hermanna,¹⁶ který v roce 2005 nepřímou vyzval k „novému čtení“ myšlenkového vztahu mezi Gollem a Masarykem, při němž by měly být náležitě zohledněny i poměrně široké názorové spojnice. Ve volné návaznosti na apel Hermannovy studie bylo proto koncipováno i následující pojednání.

Realismus a pozitivismus jako integrující paradigmatické platformy Gollova a Masarykova vědeckého myšlení

Aniž bych si činil nárok na ucelenou sémantickou expozici obou pojmů, je nezbytné zastavit se v souvislosti s tematizovanou problematikou u několika vstupních otázek. Ta nejzásadnější zní: do jaké míry je možné považovat ve své době do značné míry komplementární směry realismu a pozitivismu za prapůvodní spojnice Gollova a Masarykova uvažování?¹⁷ Nelze totiž právě v diferenci

11 JAROSLAV PAPOUŠEK, *T. G. Masaryk a československé dějepiscetví*, ČČH 44/1938, s. 1–29.

12 JOSEF MATOUŠEK, *T. G. Masaryk a české dějepiscetví*, Lumír 65/1938–1939, s. 78–83, 140–144, 217–226, 296–299, 461–465.

13 ZDENĚK KALISTA, *Masaryk a historie v Athenea*, Naše věda 19/1938, s. 76–107; ZDENĚK KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994, s. 158n.

14 Masarykův poměr k české historiografii byl hojně tematizován už v rámci sporu o smysl českých dějin, spíše však spontánně než systematicky – uceleněji KAMIL KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepiscetví*, in: Miloš Havelka (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1995, s. 235–264.

15 JOSEF BLÜML, *T. G. Masaryk a počátky české pozitivistické historiografie (80. léta 19. století)*, in: *Čas pádu Rukopisů. Studie a materiály*, (edd.) Dagmar Blümllová, Bohumil Jiroušek, České Budějovice 2004, s. 20–35.

16 TOMÁŠ HERMANN, *Gollovo a Masarykovo čtení Františka Palackého*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, (edd.) Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blümllová, České Budějovice 2005, s. 269–281.

17 O vztahu obou pojmů a jejich kompatibilitě souhrnně ZDENĚK BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia. (Příklad: Gollova škola a její zakladatel)*, ČČH 93/1995, s. 372–380;

jejich percepcí oběma aktéry stopovat první kontrastní nuance Masarykových a Gollových stanovisek? V duchu tohoto tvrzení se prvotní rozkmit názorů obou osobností snažila vysvětlit Jiřina Popelová, když podtrhla diskrepanci mezi sociologickým („comteovsko-buckleovským“) pozitivismem Masarykovým, který vedl k formulaci vývojových obecností a zákonitostí, a historiografickým pozitivismem Gollovým, jenž inklinoval spíše k postižení konkrétnosti a jedinečnosti článků dějinného vývoje.¹⁸ S podobným binárním konceptem tzv. pozitivistického pojetí historického vysvětlení se však můžeme setkat také například u Chrise Lorenze,¹⁹ jehož model lze – jak správně naznačil Jan Horský – vhodně implementovat právě za účelem stopování rozdílných intencí Masarykovy a Gollovy práce s minulostí.²⁰ Budeme-li toto stanovisko akceptovat, co potom zůstává oním metodologickým pojivem, které nám umožňuje spojit rozdílné formy Masarykova a Gollova historického myšlení pod společnou pojmovou kategorií pozitivismu?²¹

EMANUEL PECKA, *Masarykův realismus*, in: Tomáš Garrigue Masaryk. Dílo a odkaz pro naši dobu, (edd.) Josef Dolista, Lubomír Pána, Ladislav Skořepa, České Budějovice 2006, s. 169–181. V dobovém nazírání například JOSEF ŠUSTA, *Československý dějepis v posledních padesáti letech. 1876–1925*, in: Týž, *Úvahy a drobné spisy historické II*, Praha 1934, s. 13. Pro gollovskou historiografii užívá Šusta označení „realistický pozitivismus“ – JOSEF ŠUSTA, *Josef Pečár. Vědecký a lidský profil*, Praha 1937, s. 11.

18 JIŘINA POPELOVÁ, *Rozjímání o českých dějinách*, Praha 1947, s. 20–22.

19 CHRIS LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln 1997, s. 65–87.

20 JAN HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 38–39.

21 K „pozitivistické historiografii“ obecně PETR HORÁK, *Studie z dějin historického pozitivismu*, Praha 1971; JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983. K českému kontextu BEDŘICH LOEWENSTEIN, *Pozitivismus a liberalismus. K některým zdrojům české filozofie dějin 19. století*, DTK 1/2004, s. 9–29; JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 127–130; MAXMILIÁN STRMISKA, *K otázkám české nemarxistické historiografie a filozofie dějin v letech 1918–1939*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, 1988. Studia historica XXXII, *Problémy dějin historiografie IV*, Praha 1989, zvl. s. 26; JIŘÍ ŠTAIF, *Otázky pozitivistické metody v české buržoazní historiografii na přelomu 19.–20. století. Studie o reflexi této problematiky v české dějepisectvé literatuře*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 10/1986, s. 225–301; TOMÁŠ VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus. Světónázorové a metodologické aspekty*, Praha 1984. O vývoji pozitivismu jako filozofického směru JIŘÍ CETL, *Český pozitivismus. Příspěvek k charakteristice jedné z tradic českého buržoazního myšlení*, Brno 1981; JIŘINA POPELOVÁ, *Rozpad klasické filozofie. Vznik soudobého filozofického schismatu*, Praha 1968, s. 61–134.

Jistá ambivalence tohoto pojmu, jež dala v minulosti vzniknout i poněkud konfučním tvrzením,²² je všeobecně známa,²³ stejně jako fakt, že jeho další recepte coby označení konkrétní epochy dějin české historiografie stojí dnes již na samé hranici udržitelnosti.²⁴ Již při letmém ohledání způsobu Masarykovy a Gollovy vazby na pozitivismus je předně třeba vzít na vědomí, že oproti Masarykovi 80. let nelze v Gollově případě hovořit o přijetí pozitivismu jakožto uceleného filozofického směru. Nejen Jirí Cetl ve své práci poznamenal, že Gollův metodologicko-metodický kánon historické vědy nebyl „přímočarou transplantací pozitivistického konceptu dějin do historiografie“,²⁵ nýbrž svérázně pojatým programem, nacházejícím inspirativní prvky mimo jiné také v základních axiomech pozitivismu, k nimž náležela především elementární snaha omezení gnozeologickou aktivitu člověka pouze na to, co je empiricky poznatelné, tj. dostupné a ověřitelné.²⁶ Takový postulat konvenoval v 80. letech 19. věku také Masarykovi.²⁷ Podstatné je, že zatímco Goll si z pozitivismu extrahoval pouze dílčí motiv důrazu na kriticko-analytickou vybroušenost dějezpytného bádání, oproštěného od romantické tendence k metadějinným spekulacím, pročež je přesněji nazývat české dějepisce Gollovy epochy spíše jako empiricko-kritické²⁸ než pozitivistické, Masarykovi imponoval pozitivismus jako kompaktní, autenticky

22 Například Karel Stloukal ve svém referátu na prvním sjezdu československých historiků postavil realismus Gollovy školy do přímé opozice vůči Masarykovu pozitivismu a naturalismu – KAREL STLOUKAL, *Hlavní proudy v současné historiografii*, in: První sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty, Praha 1938, s. 17.

23 MARTIN KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař. (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Praha 2005, s. 40.

24 Srov. recenzi Miloše Havelky na *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisceví*, DTK 6/2010, s. 383–385.

25 J. CETL, *Český pozitivismus*, s. 55.

26 J. CETL, *Český pozitivismus*, s. 16, 23; srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus*, s. 9–23. Podstatu gollovsky chápaného „pozitivismu“ velmi dobře formuloval JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisceví*, s. 135–136; srov. JAROSLAV MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, ČČH 96/1998, s. 784: „co do technické a metodické stránky bylo toto dějepisceví určité v souladu s pozitivistickým krédem historiografie. Avšak svým odporem k vnášení přítomnostních hledisek a kritérií rezonovalo s postulatů vrcholného historismu 19. století“. Dále srov. TOMÁŠ HERMANN, *Emanuel Rádl a české dějepisceví. Kritika českého dějepisceví ve sporu o smysl českých dějin*, Praha 2002, s. 17–19, 41–48.

27 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *O studiu děl básnických*, in: Týž, *Přednášky a studie z let 1882–1884*, Praha 1998, s. 149–150.

28 JOSEF PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, Praha 1912, s. 30. Srov. ZDENĚK BENEŠ, *Gollovec Josef Pekař?*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 336.

comtovský vzorec myšlení,²⁹ spatřující východisko z hluboké celospolečenské krize v konsolidaci lidského vědění, zvláště v systematizaci vědních oborů, která se stane ztělesněním přechodu od metafyzického (mýtického) stadia společnosti do fáze pozitivní (vědecké), noeticky vystavěné na důsledně vědecko-empirické bázi, zbavené všech metafyzických spekulací o transcendentních jevech.³⁰ Pozitivismus se tedy ke Gollovu myšlenkovému profilu na rozdíl od Masaryka neváže jako koherentní filozofický proud, jenž by byl programově recipován a aplikován na úrovni obecného „světónázorového“ a vědeckého systému, nýbrž sehrál spíše roli jakési, obrazně řečeno, inspirativní metodologické studnice, z níž česká historiografie v čele s Gollem čerpala sice mnohé, avšak vesměs dílčí komponenty bez valence na hlubší filozofické principy Comtova systému.³¹ Tmelem Masarykova a Gollova přístupu však zůstával silný duch scientismu jakožto snahy po maximální kultivaci lidského ducha prostřednictvím přesného vědeckého poznání, které mělo skrze pedagogické dovednosti, umocňované tehdy ještě vlivným herbartismem, vést k celospolečenské osvětě.³²

- 29 Kloním se zde ke stanovisku F. Fajfry oproti polemickým námitkám V. K. Škracha – srov. FRANTIŠEK FAJFR, *Masaryk a pozitivismus*, Služba 3/1922, s. 72–75, 88–91, 153–154; VASIL KAPRÁLEK ŠKRACH, *Masaryk a pozitivismus*, Služba 3/1922, s. 106–108, 120–123, 148–153.
- Srov. JOSEF LUKL HROMÁDKA, *Masaryk*, Praha 1930, s. 56n; z novějších prací přehledně ZDENĚK NOVOTNÝ, *Korektiv Masarykovy filosofie*, Praha 2011, s. 22, 32.
- 30 Srov. JOSEF LUKL HROMÁDKA, *Masaryk mezi věrejškem a zítřkem. (Československý boj o novou Evropu)*, in: Miloš Havelka (ed.), *Spor o smysl českých dějin, díl 2: 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, s. 114–123.
- 31 Srov. J. KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu*, s. 21–22: „Goll vysloveně – podobně jako Monod – přejímá i více prvků pozitivismu, než to činila většina novorankovských historiků. Pozitivismus u Golla však ztrácí skoro vše ze své sociologicko-filozofické koncepce a prvky pozitivismu lze hledat nanejvýš v některých aspektech Gollovy metody.“ J. MAREK, *O historismu a dějepísectví*, s. 128, uvádí, že „pro odpor jít za fenomén i pro nechuť redukovat historická fakta na výslednici působení věčných a neměnných zákonů mělo pozitivistické dějepísectví málo společného s pozitivistickou filozofií“.
- 32 Srov. JOSEF ZUMR, *Masaryk und die Herbartianer*, in: T. G. Masaryk und die Brentano Schule. Beiträge zur gleichnamigen Symposium vom 15.–17. October 1991, (edd.) Josef Zumr, Thomas Binder, Praha-Graz 1992, s. 188–194. Ke spojnicím pozitivismu a herbartismu srov. J. CETL, *Český pozitivismus*, s. 40n. O herbartismu souhrnně IVO TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989; dále srov. početné práce Josefa Zumra, podle *Bibliografie prací Josefa Zumra z let 1949–1993*, in: Po cestách naléhavosti myšlení. Sborník prací, jejichž smyslem je především destrukce samozřejmosti. Věnováno Josefu Zumrovi k 65. narozeninám, (ed.) Irena Šnebergová, Praha 1993, s. 257–282.

Kategorii realismu lze pak v souvztažnosti k pojmu pozitivismus chápat jako mnohem širší fenomén intelektuálního klimatu druhé poloviny 19. století, který v konkrétních odvětvích vědy vytvořil základní předpoklady pro přijetí pozitivistických intencí.³³ V českém prostředí je definice realismu primárně negativistická: jeho základním smyslem bylo opoziční vymezení se vůči romantismu,³⁴ zvláště požadavkem přísného scientismu.³⁵ Dobové reflexe realismu pak dokládají, že realismus je charakterizovatelný spíše jako specifickou povahou dobových sociálních struktur generovaný habitus kognitivních a axiologických dispozic, s nimiž mladí vědci vstupovali na pole jednotlivých vědeckých disciplín,³⁶ než jako nositel už konkrétnějších metodologických propozic specifických vědních oborů. V tomto smyslu je tedy také možné uchopit kategorii realismu jako fundamentální svorník Gollova a Masarykova uvažování, který je na přechodnou dobu v období rukopisného sporu spojil i do společného bloku politického.³⁷

Následující výklad ukáže, že intelígibilní souvislosti mezi Masarykem a Golem deklarovanými propedeutickými zásadami dějepisectví lze stopovat převážně právě v diskurzu 80. let 19. století. Tuto skutečnost považují za logický důsledek faktu, že fixace na striktně realistické a pozitivistické principy byla v Masarykově a z části i v Gollově případě časově ohraničena. Výrazná proměna Masarykovy tvorby v první půli 90. let, kterou doprovázelo opuštění elementárních zásad někdejšího vědeckého realismu,³⁸ vedla české historiky k názoru, že „Masaryk

33 E. PECKA, *Masarykův realismus*.

34 JOSEF PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, Praha 1929, s. 44. Srov. Z. BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia*, s. 376.

35 Srov. JAROSLAV PROKEŠ, *Literatura dějepisná*, in: Československá vlastivěda, díl 10: Osvěta, Praha 1931, s. 286.

36 JOSEF PEKAŘ, *Dějepisectví*, in: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848–1898, Praha 1898, s. 48. Pekařovo hodnocení považují za dodnes relevantní navzdory tomu, že jeho smysluplnost je místy zpochybňována – BOHUMIL JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002, s. 151.

37 MARTIN KUČERA, *Realisté*, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, díl 1: Období 1861–1938, (edd.) Jiří Malíř, Pavel Marek, Brno 2005, s. 373–393; JURIJ KRÍŽEK, *T. G. Masaryk a česká politika. Politické vystoupení českých „realistů“ v letech 1887–1893*, Praha 1959; JAROSLAV OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893. (Příspěvek k životopisu)*, Praha 1990.

38 Masaryk se však k realismu i nadále hlásil a ve svých spisech jej redefinoval jako protiklad k „upřílišněnému historismu.“

boje rukopisného byl jistě jiný než Masaryk České otázky³⁹. Vedle Masarykovy transpozice od exaktnosti realismu směrem k romantickému idealismu⁴⁰ prošel však v průběhu 90. let určitou metodologickou transformací i Goll. Dynamika myšlení obou mužů se ale ubírala odlišnými směry. Zatímco Goll se na přelomu století intuitivně posouvá od doktríny přesného historického poznání minulosti spíše k požadavku niterného porozumění dějinám, v němž už není klíčovým nástrojem historikovy práce maximalizovaná erudice, nýbrž schopnost vnitřní empatie, Masaryk se metamorfuje ze střízlivého „pozitivistického“ demýtizátora národních dějin v neoromantického dárce staro-nového obrazu národní mytologie.⁴¹ Tyto vnitřní posuny již pochopitelně spadají mimo záběr této studie, avšak pro sledování proměn vzájemného poměru mezi Masarykem a Gollem tvoří indikátor naprosto kardinálního významu.

Vymezení historiografie vůči sociologii a filozofii dějin

Takřka čtyřicetiletý, tehdy ještě mimořádný profesor pražské univerzity Tomáš Garrigue Masaryk definoval v půli 80. let 19. století historii jako konkrétní sociologii zkoumající sociální dynamiku.⁴² Je podstatné, že jí přiznal status typicky empirické disciplíny, jež dospívá k závěrům svého zkoumání sociální skutečnosti⁴³ na základě čisté indukce, která stojí v opozici vůči deduktivním postupům, příznačným naopak pro přístupy neempirické, tj. metafyzické.⁴⁴

39 J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, s. 37. Tezi o „dvojím Masarykovi“ nacházíme už u Golla, který napsal v dopisu Eduardu Albertovi: „Prorok Tomáš našel konečně své věřící. Mně byl ten starý ne-prorok milejší.“ – HELENA KOKEŠOVÁ (ed.), *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, Praha 2004, J. Goll E. Albertovi 22. března 1900, s. 147.

40 Určitý rozpor mezi platonským idealismem a pozitivistickým empirismem byl však postřehnutelným symptomem Masarykova filozofického myšlení už od jeho raných let – srov. JÁN PATOČKA, *Tři studie o Masarykovi*, Praha 1991, s. 30n.

41 KAROL HOLLÝ, *Ponímanie histórie a instrumentalizácia obrazov minulosti v národnej ideológii Tomáša G. Masaryka na prelome 19. a 20. storočia*, DTK 8/2011, s. 35–59.

42 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Základové konkrétné logiky. (Třídění a soustava věd)*, Praha 2001, s. 98.

43 Ani podle Golla není předmětem historických studií „člověk izolovaný, nýbrž jest jím člověk, pokud je částí nějakého celku (člověk společenský). A jsou to dále tito celkové sami.“ – J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 2.

44 T. G. MASARYK, *O studiu děl básnických*, s. 149–150: „V estetice, jako i v některých vědách jiných, jsou dvě hlavní školy, které celou svou metodou vylučují jedna druhou, postaveny jsouce

Vedle Masarykových tehdejších sympatií pro empirický charakter vědeckého výzkumu se už v jeho raných textech zároveň objevují i tendence k onomu sociologicky pojatému pozitivismu tak, jak jej specifikovala již zmíněná Popelová. Masaryk byl totiž přesvědčen, že skutečné vědecké poznání je „všeobecné, tj. ve vědě zevšeobecňujeme, generalizujeme, zákony nalézáme, zákony (induktivními) svět vykládáme“.⁴⁵ V souvislosti s dějepisectvím vysvětlil vztah mezi induktivní částí vědy, jež provádí empirickou, detailní analýzu jednotlivých faktů, a částí deduktivní, jíž běží o detekci obecností a o formulaci paušálně platných zákonitostí, tak, že historie, resp. historiografie jako konkrétní věda musí, podobně jako každá jiná empirická disciplína, vyrůstat z určitého teoretického podhoubí, ke kterému svými novými poznatky vytváří zpětnou vazbu.⁴⁶ Otázka adekvátnosti těchto teoretických předpokladů však není v kompetenci historiografie nýbrž filozofie dějin,⁴⁷ Masarykem i Gollem chápané ve smyslu klasických metadějinných koncepcí, postihujících jednotu zákonů, hybné síly a univerzální směr dějinného procesu jako reálně působících a nezměnitelných principiálních substancí,⁴⁸ nikoli ve smyslu metodologie historické vědy, která představuje druhý možný výklad pojmu filozofie dějin.⁴⁹ Samotnému dějepisectví tak podle Masaryka zůstává toto specifikum: „Konkrétní dějiny jsou vylíčením skutečné

proti sobě dosti příkře. Jednu můžeme nazývat metafyzickou, druhou empirickou. Metafyzikové vycházejí od základního pojmu krásna (...) dedukující z principů vyšších pravidla platící pro jednotlivé zjevy; empirikové naopak jsou přesvědčeni, že vyšší i nejvyšší zásady každé vědy jen induktivně dají se stanovit. [...] Metafyzická estetika velikolepěji vypadá než empirická, však zato je nejistější a na obsah prázdnější, neposkytující často než holá slova; metafyzická estetika ráda buduje systémy, empirická monograficky si počíná.“

45 T. G. MASARYK, *O studiu děl básnických*, s. 151.

46 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku. (Třídění a soustava věd)*, Praha 2001, s. 118.

47 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 124.

48 Srov. MILOŠ HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“*, DTK 1/2004, s. 197.

49 JIŘINA POPELOVÁ, *Filozofie dějin, její úkoly a rozdělení*, ČČH 45/1939, s. 15; KAREL ŠTEFEK, *Stručný nástin vývoje filozofie dějin*, Hradec Králové 1999, s. 5. Šířeji MILOŠ HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*, in: *Filozofie dějin: problémy a perspektivy*, (ed.) Ivana Holzbachová, Brno 2004, s. 29–69. Bernheimovská propedeutika vnímala úkol filozofie dějin v zodpovězení dvou otázek: Jak historický vývoj dospívá ke svému naplnění a jaké výsledky a význam tento historický vývoj má. Srov. ERNST BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig 1889, s. 488. Dále srov. ZDENEK BENEŠ, *Obtížné pojmy, či pojmy na obtíž? Teorie a filozofie dějin v české historiografii*, in: *Filozofie dějin: problémy a perspektivy*, s. 71–84.

konkrétní společenské organizace (ras, národů, států, církví atd.), popisují a vysvětlují vývoj těchto skutečných společenských organizací, kdežto filozofie dějin se táže po obecných zákonech, podle nichž probíhá vývoj lidské společnosti.⁵⁰ Tvrzení, že Masaryk na dobové historiografii iritovala absence filozofie dějin, jež bývá při konvenčních reflexích sporu o smysl českých dějin tlumočeno už téměř automaticky, je tedy přinejmenším diskutabilní. Byl to právě Masaryk, kdo během své kritiky marxismu na sklonku 19. století varoval před nedostatečným rozlišováním mezi dějepiscetvím a filozofií dějin.⁵¹ Její na historiografii nezávislý status vysvětloval a přijímal jako přirozený důsledek autonomního postavení filozofie dějin v rámci klasifikace věd.⁵² Filozofie dějin mu tak zůstává svěbytnou vědní disciplínou, stojící mimo vlastní dějepiscetví,⁵³ i když jsou pro historický výzkum její poznatky nepostradatelné.⁵⁴

Ke vzájemnému vztahu mezi historiografií a filozofií dějin zaujal Masaryk podobné stanovisko jako jeho tehdejší univerzitní kolega a profesor obecných dějin Jaroslav Goll. I tento český symbol dnes nezřídka podceňované „pozitivistické“ historiografie totiž tvrdil, že pohled historika na dějiny není možný bez výchozí teoretické představy vývoje, která se odvozuje od filozofického a náboženského přesvědčení daného dějepisce.⁵⁵ Již při zběžném komparativním pohledu zjistíme, že v teoretickém myšlení dobové historiografie šlo o poměrně běžné stanovisko. Proseminární kánon „pozitivistického“ či přesněji řečeno genetického nebo empiricko-kritického dějepiscetví, kterým byla proslulá *Lehrbuch der historischen Methode* Ernsta Bernheima, praví o poměru mezi historiografií a filozofií dějin mimo jiné toto: „Die Kenntnis der allgemeinen Bedingungen

50 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 124.

51 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Otázka sociální. Základy marxismu, filosofické a sociologické I*, Praha 2000, s. 124.

52 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 124.

53 Srov. MILOSLAV TRÁPL, *T. G. Masaryk o postavení sociologie a historie v soustavě věd*, Sociologica 1/1969, s. 11–12. V roce 1916 se povahu tohoto vztahu snažil objasnit i Masarykův žák Emanuel Chalupný, který dospěl k názoru, že filozofie dějin stojí „uprostřed mezi dějepiscem a sociologií“. Filozofie dějin se liší od práce historiků zvláště v tom, že „nemá ničeho společného s jejich podrobným zkoumáním fakt, neboť jest naukou filosofickou, t.j. pracuje pouze s veličinami povšechného významu; za druhé liší se naprosto od historického vypravování, neboť nevypravuje události, nýbrž hledí vyložit jejich celkový smysl a směr.“ Na rozdíl od sociologie však „stojí úplně mimo sociologickou statiku, zabývající se jediné vývojem, dynamikou.“ – EMANUEL CHALUPNÝ, *Sociologie I. Základy*, Praha 1916, s. 92–93.

54 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 118, 131; TÝŽ, *Základové konkrétné logiky*, s. 101.

55 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13. Srov. T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 118.

des historischen Verlaufs in ihren Wechselwirkungen wie die Feststellung relativer Wertmasstäbe zur Beurteilung der verschiedenen Entwicklungsphasen und Ereignisse in ihrem Verhältnisse zum Ganzen der betreffenden Entwicklung sind unentbehrliche Hilfsmittel methodischer Auffassung, die uns die Geschichtsphilosophie gewähren muss.⁵⁶ „Gerade der Historiker kann am wenigsten eine solche Gesamtauffassung entbehren.“⁵⁷ Historik je tedy ve svém pohledu na dějiny uživatelem určité filozofie dějin, avšak k tomu, být zároveň jejím tvůrcem či verifikátorem, není z titulu své profese kompetentní.⁵⁸ To je úkol pro filozofa dějin.⁵⁹

Jako druhá enkláva Gollova zamítavého vztahu k Masarykovi se obvykle zmiňuje jeho „skeptický“ pohled na sociologii. Oddělování sociologie od filozofie dějin je však v rámci Gollovy reakce na Masaryka dosti nepřesné, neboť nebere v potaz, že Masaryk ve své soustavě věd položil v souladu s Comtem⁶⁰ mezi obě disciplíny faktické rovnítko.⁶¹ Pestrý myšlenkový kvas, na jehož půdě se na přelomu 19. a 20. století konstituovala moderní sociologie,⁶² nás v prvé řadě staví před otázku, do jaké míry bylo Masarykovo a Gollovo chápání sociologie totožné. Evidentní sociologické inspirace, které od počátku 20. století výrazně ovlivňovaly tvorbu předních českých historiků,⁶³ totiž vycházely až z Durkheimova a zvláště Weberova pojetí sociologie jako moderní, metodicky propracované speciální vědy, jež se významně lišilo od staršího univerzalistického pojetí Comtova, které akceptoval Masaryk.⁶⁴ Nakolik byl s Comtovou koncepcí sociologie obe-

56 E. BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode*, s. 490.

57 E. BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode*, s. 489–490.

58 J. GOLL, *Dějiny a dějepís*, s. 13.

59 Tento poznatek nedocenil T. Vojtěch, který považoval deficit Gollovy vlastní filozofie dějin za „útek před požadavkem vyjádřit svůj zobecňující názor na vývoj společnosti“. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus*, s. 20.

60 Srov. MILOŠ HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost. Studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010, s. 15; J. PATOČKA, *Tři studie o Masarykovi*, s. 27, 90.

61 T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 93; TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 117. Srov. J. OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk*, s. 62. I podle E. CHALUPNĚHO, *Sociologie I.*, s. 93, je každá filozofie dějin dynamickou sociologií, „pokud tedy jde o formulace vrcholného zákona dějin“.

62 Přehledně M. HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost*, s. 5–71.

63 Stručný medailon o praktickém poměru české historiografie k sociologii podal INOCENC ARNOŠT BLÁHA, *Sociologie*, Praha 1968, s. 57–58.

64 K poměru Comtova a Masarykova myšlení srov. dodnes cennou práci FRANTIŠEK FAJFR, *Masaryk a Comte*, Kdyně 1925. Společným východiskem Comtových a Masarykových socio-

známen Jaroslav Goll, zůstává otázkou.⁶⁵ Faktem je, že když v *Dějínách a dějepisu* na sklonku 80. let vymezoval dějepisectví vůči sociologii, vnímal ji prokazatelně zcela v intencích Masarykovy, resp. Comtovy, univerzální pozitivistické koncepce,⁶⁶ ačkoli registroval, že například Masarykovo ztotožnění sociologie s filozofií dějin nemusí být v nadnárodním sociologickém diskurzu stanoviskem konsensuálním.⁶⁷ To však přičítal prozatímní propedeutické neustavenosti sociologie jakožto přirozenému příznaku každé teprve se rodící vědní disciplíny.

K nejproslulejším Gollovým výroky o sociologii patří často citovaná devíza, označující ji teprve za „vědu budoucnosti“.⁶⁸ Obligátně je toto Gollovo vyjádření interpretováno jako doklad jeho odmítavého vztahu k sociologii, kterou daným verbálním aktem indiferentně odsunul do nejasných dálek budoucnosti. Už méně známo však je, že z pozice univerzitní katedry Goll své prohlášení doplnil ještě specifikujícím upřesněním: „míním to v tom smyslu: jí náleží budoucnost“.⁶⁹ Jeho původní vyjádření tak dostává poněkud jiný význam, než s jakým operují standardní výkladová schémata. Obrazně řečeno je tedy Gollovi sociologie vědou budoucnosti tak, že jí patří budoucnost, nikoli tak, že možná až někdy v budoucnu přijde čas na to, zabývat se sociologií. Budeme-li číst další z Gollových komentářů v duchu právě vyřčeného pojetí, získáme patrně představu o autorovu poněkud smířlivějším postoji k sociologii, než jak bývá obvykle vykreslován, nota bene vezmeme-li v úvahu, že v podstatě jediná Gollova námitka vůči sociologii

logických úvah byla předně diagnóza hluboké krize moderní společnosti, kterou je třeba – se zásadním přispěním sociologie jako základního prostředku k reorganizaci „nemocné“ společnosti – zažehnat ustavením pozitivnímu vývojovému stadiu lidské společnosti odpovídajícího „nového náboženství“. Při bližším obsahovém určení „nového náboženství“ se však mezi Comtem a Masarykem objevují výrazné nuance – srov. F. FAJFR, *Masaryk a Comte*, s. 88n; J. PATOČKA, *Tři studie o Masarykovi*, s. 7–8, 27–28, 90–91; RADOVAN RICHTA, *O podstatě sociologické a filosofické soustavy „masarykismu“*, in: *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958, s. 193.

65 Při vědomí jeho mimořádné filozofické erudice, jež bývá v českém dějepisectví často přehlížena, lze v tomto směru usuzovat kladně.

66 Výhradně Comtovu pojetí byla adresována také jedna z vůbec nejostřejších historiografických kritik sociologie, kterou pronesl německý konzervativní historik Georg von Below, jenž důsledně rozlišoval mezi Comtovým projektem univerzalistické sociologie a pro kulturní vědy rentabilní sociologickou metodou, postulovanou Georgem Simmelem a Maxem Weberem – srov. JAN HORSKÝ, *Poznámky ke vztahu historických věd a sociologie*, in: *Historická sociologie. Teorie dlouhodobých vývojových procesů*, (ed.) Jiří Šubrt, Plzeň 2007, s. 525.

67 Archiv Akademie věd České republiky v Praze (A AV ČR), fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 400a, Úvod do studia dějepisu, s. 2.

68 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11.

69 A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 76.

byla přímou citací z Masaryka:⁷⁰ „Kdož by pochyboval, že by taková věda platně posloužila historickým studiím všech odvětví a zejména dějepisu politickému, ano že by mezi historií a sociologií nastati měl poměr zvláště intimní. Sociologie jest věda budoucnosti také v tom smyslu, že jest to věda ještě nehotová, kteráž-to podle přiznání těch, kdo ji pěstují, „na ten čas ani co do metody, ani co do předmětu není s dostatek ustavena“, ve které i při otázkách zásadních se ještě nejednou vyskytují velmi patrné neshody.⁷¹ Tolik o nynějším stavu sociologie. Proti tomu slyšíme uznání, že znamenití historikové také sociologicky zkoumali, že jejich práce i sociologii prospívají.⁷² A tak lze očekávat, zůstane i potom, až sociologie dospěje. Mezi ní a historií, kteréž z pokroku sociologie vždy pomoc přijde, vládne a zůstane poměr vzájemný.“⁷³ Na jiném místě pak Goll považuje za oprávněný i požadavek, „aby historik byl ne-li sociolog, přece sociologicky připraven a vzdělán“.⁷⁴

Jak lze tedy celkově zhodnotit Gollův postoj k interdisciplinární spolupráci historiografie a sociologie, potažmo filozofie dějin, kterou deklaroval Masaryk? Bohumil Jiroušek ve své zásadní monografii z roku 2006 tvrdí, že Goll se svou rezistencí vůči sociologii, filozofii dějin a kulturnímu dějepisu „staví proti blížící se interdisciplinaritě vědy“ a historickou vědu „se snaží vytrhnout ze vznikajícího epistémového pole koexistujících věd, jež společně vytvářejí diskursivní prostředí“.⁷⁵ Na základě výše uvedeného se pokusím nabídnout odlišnou výkladovou

70 Tuto výtku navíc v pozdějších letech potvrzovali i někteří z předních apologetů Masarykova pojetí českých dějin – srov. EMANUEL CHALUPNÝ, *Sociologie II. 2. Vývoj sociologie v 19. století (1835–1904)*, Praha 1948, s. 232, jenž při hodnocení Masarykova sociologického důkazu nepravosti RKZ upozornil na jeho značnou konfúznost, která podle Chalupného „nejlépe dokazuje nehotovost sociologie tehdejší a nedostatek pochopení jejího významu u samotného Masaryka“.

71 Goll zde cituje známý Masarykův výrok. Není od věci připomenout, že v německém, upraveném vydání spisu o konkrétní logice (vyšlo jako *Versuch einer concreten Logik. Classification und Organisation der Wissenschaften* ve Vídni roku 1887) Masaryk své stanovisko nenápadně pozměnil. Namísto původních slov: „sociologie na ten čas [po Comtovi] ani co do předmětu, ani co do metody není s dostatek ustavena“, nově zaznívá, že „sociologie nebyla v té době [za Comta] dostatečně konstituována ani co do svého předmětu, ani co se týče její metody“ – T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 95; TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 120.

72 Opět jde o reakci na Masaryka, který takto charakterizoval Františka Palackého – T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 98.

73 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11.

74 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 10.

75 BOHUMIL JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006, s. 147.

perspektivu. Domnívám se totiž, že Goll usiloval především o to, aby nebyla narušena tradiční harmonie, panující mezi vědními obory, vybudovaná na předpokladu rovnocennosti a autonomie jednotlivých disciplín. Interdisciplinaritu přitom považoval za nepostradatelný prostředek k vytváření závažných výsledků vědecké práce. Vycházel totiž z logiky názoru, že rezortní klasifikace vědních oborů podle oblastí badatelského zájmu je pouze uměle vytvořenou stratifikací, neboť „co v teorii se dá oddělit, ve skutečnosti odděleno nebylo“.⁷⁶ I historie je tudíž „jen jedna“, jak s oblibou říkával svým studentům.⁷⁷ Předmětem zájmu vědy je podle Golla svět, který ve své přirozenosti tvoří jeden univerzální celek. Během konstatování soudů o jeho parciálních částech, které vynášejí na základě svých zjištění speciální vědní obory, nesmí proto nikdy zůstat opomenuta ona vnitřní provázanost všech zkoumaných jsoacen, daná jejich společným pobytém ve světě, což lze v praxi zajistit pouze jediným způsobem: cestou vzájemné kooperace všech vědních oborů. Goll soudí, že podstatou této spolupráce má být porovnávání a kontextualizace výsledků, které svým bádáním přinesly jednotlivé speciální disciplíny. Avšak konkrétní postupy tohoto bádání samotného, jeho zvyklosti, náležitosti, pravidla a metody, musí zůstat i nadále odděleny jakožto výsostné pravomoci jednotlivých věd.⁷⁸

Při hledání optimality vzájemného poměru mezi historiografií a sociologií Goll kromě zachování autonomie obou věd zdůraznil také, dnes snad až příliš banálně znějící, požadavek, aby sociologické konstrukce byly vytvářeny pouze na bázi pravdivě, resp. věcně správně vyložené historie.⁷⁹ Jestliže u Masaryka čteme, že „nebude-li se sociologie pěstovat v pravém vědeckém smyslu a přesně, pak musí působit zhoubně“,⁸⁰ a na jiném místě pak, že vedle psychologie je druhou hlavní přípravou k sociologickému bádání, ano nezbytnou přípravou každého sociologa právě dějepis,⁸¹ Goll píše: „Jakou cenu by pro sociologii měl zákon, ke

76 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 7.

77 JOSEF HANZAL, BLANKA SVADBOVÁ (edd.), *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter*, Praha 1978, *Ž. Nejedlý J. Gollovi* 17. února 1905, s. 24.

78 Srov. BERNARD LEPETIT, *Teze o interdisciplinaritě. Návrhy na praktické uplatnění interdisciplinarit v omezeném rozsahu*, ČČH 90/1992, zvl. s. 71.

79 Srov. KAMIL KROFTA, *Jaroslav Goll*, in: *Almanach České akademie věd a umění 40/1930*, s. 212; J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 21.

80 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 145. Srov. TÝŽ, *Základové konkrétné logiky*, s. 109.

81 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Teorie a praxis*, in: *Týž, Juvenilie. Studie a stati 1876–1881*, Praha 1993, s. 13–14.

kterému dospíváme indukci, kdyby případy, na nichž tato se zakládá, byly třeba jen z části klamem? A chceme-li o dějinách filosoficky uvažovati, dějiny ‚filosoficky pojímatí‘, jakou cenu by měly výsledky, k nimž bychom dospěli, je-li substrát ‚fable convenue‘ nebo fikce, nebo dokonce lež?⁸² Verifikace tohoto věcného substrátu je hlavní náplní historikovy práce. Neučelově zkonstruované výsledky bádání, které má historiografie přinášet, se podle Golla nejen mohou, ale také mají stát výchozím materiálem pro jiné obory⁸³ typu filozofie dějin, sociologie, ale také pro politiku, které Masaryk rovněž přiznává status vědy⁸⁴ a definuje ji jako praktickou sociologii.⁸⁵ Tyto podstatné formy „zužitkování“ historického poznání však stojí – a Goll neusiluje o nic více, než aby také nadále stály – mimo oblast vlastní historické vědy. Tato má totiž „svůj zvláštní, svůj nejvlastnější úkol. S výsledky práce její at' naloží filosofie, jak dovede.“⁸⁶ Proto nemá historiografie žádný důvod „své samostatnosti se vzdávatí“.⁸⁷

Předmět dějepytného zkoumání: věci, nebo vývoj?

K podstatným spojnicím Masarykova a Gollova myšlení patřilo jejich předmětové, kompetenční i metodické vymezení historiografie. Oba se shodují, že cílem dějepisu jako historické vědy je předložení obrazu konkrétního historického vývoje, tzn. toho, co Masaryk nazývá historickou filiací⁸⁸ ve smyslu kauzálních vývojových spojení. Zatímco historik stopuje v dějinách tato příčinná spojení, filozof dějin pátrá po spojení teleologickém, které však – jak podotýká Goll – není možné bez primárního nexu kauzálního.⁸⁹ Otázkou zůstává, nakolik si připouštěl fakt, že takto kompetenčně vymezený vztah mezi historiografií a filozofií dějin uzavírá epistemologické možnosti obou disciplín do hermeneutického kruhu, neboť orientace v charakteru celku historického dění, o niž usiluje filozofie dějin,

82 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

83 „Její výtěžky [tzn. historie] jsou pro jiné vědy látkou k dalšímu zpracování. Pro filosofii dějin a sociologii.“ – A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 2.

84 T. G. MASARYK, *Teorie a praxis*, s. 10–11.

85 T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 96. K tomu nejlépe MILOSLAV TRAPL, *Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické sociologie*, Brno 1947; MARIE L. NEUDORFLOVÁ, *T. G. Masaryk – politický myslitel*, Praha 2011.

86 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

87 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

88 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 117n.

89 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13–14.

není možná bez elementární znalosti jeho průběhu, stejně tak jako není možné pojmut sled dějinných událostí bez vědomí o povaze celku dějin. Náplň historikovy práce tedy spočívá v explanaci vývoje lidské společnosti jakožto sledu příčin a následků. Masaryk přitom zdůrazňuje, že skutečná historická filiace není jen pouhým chronologickým odstupňováním vývojových stupňů určitého jevu,⁹⁰ čímž zcela ve shodě s Gollem naléhá na potřebu hledání vnitřních, pragmatických souvislostí, nikoli pouhých mechanických spojení v dějinách.⁹¹ I proslulá rankovská maxima, vyjádřená okřídleným „Wie ist es eigentlich gewesen?“⁹² žádá podle Golla od dějepisce „daleko více, než pouhé chronologické pásmo událostí“⁹³ neboť „chronologický postup ještě není vývoj“.⁹⁴ Gollem proklamované postuláty tzv. genetického dějepisu tím tedy v základních momentech korespondují s Masarykovými požadavky na podobu výzkumu konkrétní sociální dynamiky, tzn. historického vývoje společnosti.

Jako důkaz kakofonie Gollova a Masarykova pojetí historické vědy bývá připomínána zvláště Masarykova známá sentence „napřed věci a pak vývoj“⁹⁴ jakožto jeho základní metodologické krédo, které má stát v opozici vůči jednosměrné orientaci genetického dějepisectví na historický vývoj jako takový a z ní plynoucí podcenění výzkumu jeho konkrétních nositelů. Masaryk žádá, aby historici ihned na počátku svého bádání nepodléhali cíli svého výzkumu, tzn. vyložení daného jevu z hlediska dynamiky,⁹⁵ ale aby během své práce pronikli též do podstaty statiky studovaného předmětu. „Každý historik musí znáti podstatu předmětu, jehož

90 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 118; TÝŽ, *Otázka sociální*, s. 124.

91 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9. Srov. JAROSLAV GOLL, *T. G. Masaryk, Otázka sociální. Základy marxismu sociologické a filosofické. V Praze 1898. Nákladem Jana Laichtera*, in: Týž, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 224.

92 JAROSLAV GOLL, *Arnošt Denis*, in: Týž, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 165–166.

93 A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 37.

94 T. G. MASARYK, *Otázka sociální*, s. 80, 126; TÝŽ, *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*, in: Týž, *Česká otázka; Naše nynější krize*; Jan Hus, Praha 2000, s. 109, 116.

95 Masaryk tedy význam fenoménu historického vývoje (dynamiky) ve prospěch statiky nikterak neumenšoval. Šlo mu spíše o připomenutí statického momentu než o jeho prosazování na úkor prvku dynamického. Svědčí o tom i jeho nejzávažnější námitka proti Pascalovi, kterého kritizoval právě pro jeho nehistoričnost, neboť „zíral ve světě jen na moment statický, pro kinetický smyslu nemaje. Tím stalo se, že neporozuměl vývoji lidskému, že hledal příliš mnoho absolutna, kdežto my, arci že po dvoustoleté práci, víme, že mohutnostem našim svědčí lépe pojmy relativné a že alespoň na mnohé záhady nejen logicky, ale i psychologicky a historicky máme pohlížet.“ – TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Blaise Pascal, jeho život a filozofie*, in: Týž, *Přednášky a studie z let 1882–1884*, s. 87.

historii píše, neboť historie je přece historií něčeho, vývoj není něco prázdného, ale něco plného.⁹⁶ Gollovské dějepisectví ale nebylo natolik primitivní, aby se toto Masarykovo upozornění snažilo negovat.⁹⁷ Na otázku poměru mezi sociální statikou a dynamikou (mezi věcmi a vývojem) však nahlíželo z poněkud jiné perspektivy. Jaroslav Goll píše, že snahou dějepisce je „poznati proměny věcí lidských: to naznačuje již slovo ‚dějiny‘. Ptáme se netoliko, jaké bylo státní zřízení římské, než také jak vzniklo, jak se měnilo.“⁹⁸ Lze však obě otázky chápat samostatně? Z Gollova tvrzení, že „zde vývoj patří k věci samé“,⁹⁹ plyne, že otázka podstaty kteréhokoli jevu (Jaký byl nebo jaký je?) vlastně splývá s otázkou po jeho historii (Jak se vyvíjel?). Dějiny reálně existujících věcí se tudíž stávají nejpodstatnější složkou jejich identity.¹⁰⁰ Poprvé se lze s touto tezí u Golla setkat již v roce 1879, kdy ve své přednášce o vzniku anglického parlamentu na příkladu politických institucí konstatoval, že věci „nejlépe poznáme, když prozkoumáme, proč a jak povstaly a se vyvinuly, když vyložíme, abych tak řekl, genetickou jejich definici“.¹⁰¹ Dějinám konkrétních entit se tím dostává role zcela neopominutelného nástroje jakýchkoli noetických aspirací, neboť historie už není jen muzejní sbírkou časově odumřelých artefaktů minulosti ani pouhým zpestřujícím pohledem zpět, nýbrž je součástí věci jako takové, její substanciální podstaty.

Historická věda se sice v Gollově pohledu naplní své práce zaměřuje čistě na minulost,¹⁰² ale svou výpověď se vztahuje k přítomnosti, neboť (spolu)vypovídá o podstatě studovaného předmětu z hlediska jeho historického vývoje. Masaryk pak v souladu s tímto pojetím připomíná, že samotná dějepisná deskripce a vyšetření minulosti k plnému poznání analyzovaného fenoménu nestačí a dodává, že to je právě jeden z inovativních prvků sociologie, že totiž v procesu vědeckého poznání doplňuje historická zjištění o „pozorování a zkoumání přítomných poměrů“.¹⁰³ Gollův historismus¹⁰⁴ a Masarykův prezentismus zde tedy nestojí proti

96 T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 98–99.

97 J. PEKAR, *Masarykova česká filosofie*, s. 28.

98 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

99 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

100 Srov. J. GOLL, *T. G. Masaryk, Otázka sociální*, s. 223–224.

101 JAROSLAV GOLL, *Vznik anglického parlamentu*, in: Týž, *Vybrané spisy drobné II.*, s. 15.

102 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13: „Historie hledí do minulosti, chtíc vyložit, jak se věci sběhly.“

103 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 119.

104 Blíže JAN HORSKÝ, *Úvahy místo závěru*, in: Týž (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy, Ústí nad Labem 1999*, s. 442–448. Přehledně rovněž T. HERMANN, *Emanuel Rádl a české dějepisectví*, s. 16–17.

sobě, ale vedle sebe jakožto dvě varianty možného zkoumání společenských fenoménů: historiografického a sociologického. Masaryk a Goll si proto své pohledy vzájemně nevylučují, ale svou tvorbou reprezentují pouze ten, pro který se cítí být profesně kvalifikováni.¹⁰⁵

Vraťme se ale ještě ke Gollovu pojetí vztahu mezi tím, co Masaryk nazýval sociální statikou a sociální dynamikou. Řekl jsem, že otázka, jaké zkoumané fenomény jsou, neoddělitelně souvisí s tím, jaké jsou jejich dějiny, tzn. jaký byl jejich vývoj. Je tudíž logické, že Goll nepřipouští existenci něčeho, co by neprošlo žádným vývojovým procesem. Na svůj vývoj jakožto nutný předpoklad své reálné existence tedy daná jsoucí věc odkazuje nejen tím, jaká jest (svou esencí), ale už tím, že jest (svou existencí). Goll tím nepopírá Masarykovu tezi, že vývoj logicky není možný bez existence konkrétních věcí, které se v tomto vývoji generují,¹⁰⁶ zároveň je ale přesvědčen o tom, že tato existence (a zároveň i esence) věcí je vždy až produktem jejich vývoje.¹⁰⁷ Nemůže proto existovat nic, co by nemělo žádnou minulost, resp. co by neprodělalo žádný historický vývoj. Podle Golla „skoro všecko ve světě má své dějiny a může naléztí svého dějepisce“.¹⁰⁸

Položme si nyní otázku, do jaké míry byl Masarykův imperativ, doporučující historikům zkoumat „nejdříve věci a pak teprve jejich vývoj“, akceptován v praxi gollovského genetického dějepiscevtví? Jaroslav Goll připodobňuje kauzální historický vývoj k řetězu a konstatuje, že „než utvoříme řetěz, musíme mítí jednotlivé články, a to dosti pevné, aby řetěz držel pohromadě“.¹⁰⁹ Svou dějepisnou práci proto vždy začíná verifikací izolovaných faktů, které až po jejich samostatném vyšetření zasazuje coby příčinné faktory historického dění do kýženého řetězu vývoje. Kdybychom tedy chtěli Masarykův výrok parafrázovat, řekli bychom, že

105 K zásadnímu rozporu tedy dochází teprve ve chvíli, kdy se Masarykův zájem přesouvá od filozofických a sociologických bádání k vlastnímu výkladu národních dějin, který je doménou dějepisců.

106 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26.

107 I v tom se přímo shoduje s T. G. MASARYK, *Otázka sociální*, s. 80, který píše: „Není věcí bez vývoje, jako naopak není vývoje bez věcí.“

108 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 2. Gollovo enigmatické „skoro“ se v kontextu tohoto sdělení objevuje pouze v publikované stati, další autorovy propedeutické výklady už na něj rezignují. Svědčí o tom jak dochované koncepty Gollových přednášek z roku 1898, tak zápisky jeho posluchačů. A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 17. Srov. A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, inv. č. 29, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, záznam přednášky v ZS 1888–1889, s. 1.

109 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

i pro Golla platí „nejdřív fakta a pak vývoj“. Takovým konstatováním by byl ale přehlédnut jeden důležitý moment: zatímco pro Golla je uvedený postup důležitý noeticky, pro Masaryka je jeho význam především ontologický, neboť vyrůstá z jeho platonského přesvědčení o existenci věčných idejí, jež jsou předobrazem jsoucen vezdejšího světa.¹¹⁰ Goll co do chronologie dějezpytného bádání upřednostňuje fakta před vývojem proto, že mu takový postup umožňuje historiografickou (re)konstrukci zkoumané skutečnosti. Naproti tomu Masaryk tuto metodu prosazuje proto, že ji považuje za konformní s přirozeností zkoumaného historického jevu, jehož dějinnosti (vývojové realizaci) předchází jeho bytí jako statické entity (věci) ve smyslu eternální platonské ideje. Jinými slovy, Goll přijímá premisu „nejdřív věci a pak vývoj“ jako noetickou pomůcku, Masaryk jako výraz respektu k ontologickému stavu reálie, která je předmětem výzkumu.

Historiografie jako samostatná vědní disciplína: její úkoly a kompetence

Revidované vydání Masarykova spisu o konkrétní logice z roku 1887 přineslo mimo jiné i podstatné rozšíření pasáže o dějepisectví. Důležité je v ní zvláště explicitní označení historiografie – jako konkrétní sociologie – za exaktní vědu.¹¹¹ Znovu se tím potvrzuje, že Masaryk ve shodě s Gollem nepovažoval teoretické otázky zkoumající obecnou povahu historického vývoje, například jeho možnou teleologii apod., za doménu samotného dějepisectví.¹¹² Po něm Masaryk nežadá více než „přesný popis a vysvětlení společenskodějinných událostí“,¹¹³ čímž má historik „ukázati, jak nynější stav společnosti lidské z minulosti objasniti se dá“.¹¹⁴

110 Srov. MILOSLAV TRAPL, *Masaryk a filosofie dějin*, Index 1969, č. 3, s. 34.

111 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 126.

112 Současné teoretické myšlení v tomto směru důsledně rozlišuje mezi historickými vědami a dějepisem – J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, s. 143–150.

113 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 126. Podobně TÝŽ, *Otázka sociální*, s. 125: „Na historii opravdu vědecké požadujeme dvojí. Musí se, a to se rozumělo samo sebou už v době Marxově, držet přísně zkušenosti jako všechny vědy ostatní; musí tedy být opravdu realistická, chceme-li tím názvem označit pečlivé konstatování jednotlivých fakt. Za druhé požadujeme na vědecké historii také výklad smyslu konstatovaných fakt – historie nesmí být pouhou pečlivou registraturou fakt, pouhou sbírkou lidských dokumentů, nýbrž také výkladem jednotlivých fakt a dokumentů, jak vznikly a co pro člověka a pro společnost znamenají.“

114 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *O pokroku, vývoji a osvětě*, in: Týž, *Juvenile*, s. 56.

V souvislosti s *exaktností* historikovy práce pak Masaryk učinil objektem své pozornosti i samotnou povahu historiografického výzkumu a potažmo i charakter univerzitního studia historie. S určitým respektem, zároveň však s naléhavým motivačním impulzem, se vyslovil na adresu těch historiků, kteří svou práci ulpívají v heuristické a kritické fázi bádání.¹¹⁵ I při vědomí nepostradatelnosti důkladného sběru a prověření pramenného materiálu Masaryk upozornil na to, že díky jednostranné preferenci právě těchto složek výzkumu nezbyvá při univerzitní výuce mladých adeptů historie mnohdy čas na prezentaci dalších stupňů dějepisovy práce.¹¹⁶ Výsledkem takového stavu je produkce historiků, kteří spatřují smysl svého oboru právě jenom v bravurní heuristice a kritice, což jsou sice i pro Masaryka segmenty od profesionální historiografie neoddelitelné, přestože v ní však zůstávají pouhou *methodos*, tedy cestou.

Těmito – místy i dosti úsečnými – kritickými glosami se Masaryk přímo dotkl centrálního ohniska Gollova životního poslání: univerzitní výuky historie. Porovnáme-li však Masarykovy představy o ideální náplni historikovy práce právě s příslušnými partiemi z Gollových textů, zjistíme, že jejich autor také zde intence Masarykových stanovisek souhlasně kvitoval, a to nejen v přesvědčení, že „mezi všemi studujícími fakulty filosofické třeba historikovi přípravy nejrozmanitější“.¹¹⁷ I Goll totiž soudil, že „seminář historický sám historikovi nestačí, ale cesta jeho vede přece seminářem historickým“.¹¹⁸ Už v appendixu své metodologicko-metodické stati z roku 1889 k tomu uvedl, že student historie „především musí projít školou pomocných věd (paleografie, diplomatiky atd.). Než tyto samy nestačí.“¹¹⁹ Je mimo vši pochybnost, že jako nejvýraznější ikona českého empiricko-kritické-

115 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 126: „Nechceme říci, že sběr materiálu není nezbytným předpokladem vlastní historické myšlenkové práce; samozřejmě se tím neříká, že tento sběr materiálu nevyžaduje velmi významné výkony rozumu; zajisté se domníváme, že inventarizace látky, která má být zpracována, je nutným předpokladem každé exaktní vědecké práce, tedy také historické.“

116 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 126–127. Ostřeji TÝŽ, *Otázka sociální*, s. 127.

117 Vedle samotné historie pak podle Golla především v oboru práva, národního hospodářství, ale také sociologie – J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26. Srov. TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Alexandr Bain: O vychování jako vědě*, in: Týž, *Juvenile*, s. 111: „Jako věda jest dějepis obtížným, předpokládá mnohé vědomosti a jakousi zkušenost životní. [...] K náležitému studiu dějepisů jest především třeba znalosti lidské povahy, útvaru společenského, vlády atd.; neboť dějepis jest a má býti částí sociologie, politické filozofie.“

118 JAROSLAV GOLL, *Paul Fredericq, L'enseignement superieur de l'histoire*, in: Týž, *Vybrané spisy drobné I*, s. 237.

119 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26.

ho dějepisce Goll zajisté souhlasil s později Pekařem manifestovaným krédem „kde není solidní heuristiky a pečlivé kritiky, nemůže býti vědy“.¹²⁰ Zároveň byl ale přesvědčen, že ani heuristika, ani kritika pramenů „není vše, co od historika se očekává“.¹²¹ Jeho práci si totiž lze představit i „ve vyšším stupni“.¹²² Podstatu dějepisce Goll neredukoval na pouhý „dějezpyt“ ve smyslu sumarizace, inventarizace a kritiky pramenného materiálu. Ten je – stejně jako u Masaryka – pojat jako sice klíčová a nevyhnutelná, avšak přesto „pouze“ přípravná cesta k vyššímu stupni dějepisné interpretace a narace,¹²³ což Goll exemplárně demonstroval na příkladu svého göttingenského učitele Georga Waitze,¹²⁴ podle kterého sice dějezpytná analýza pramenů tvoří jádro historické vědy, přesto však nesmí zůstat samoučelem, nýbrž jen prostředkem k cíli historického poznání, jehož naplnění by ale bez tohoto prostředku nebylo vůbec dosažitelné.¹²⁵ Masaryk a Goll se tedy shodují i ve své kritice samoučelné detailní akribie a metodické virtuozity části tehdejších historiků, pokud se dějí na úkor vrcholné mety dějepisce, kterou je onen „přesný popis a vysvětlení společenskodějinných událostí“.¹²⁶

S obdobnou souzvučností jako v předchozím případě se lze setkat i na některých dalších místech Gollových a Masarykových úvah. Zastavím se ještě u několika vybraných příkladů. Oba například zcela identicky rozdělují dějepis na všeobecný a speciální.¹²⁷ Posláním všeobecného dějepisu je pro ně vytvoření ucelené syntézy světových dějin,¹²⁸ speciálního pak zkoumání menších dějin-

120 JOSEF PEKAŘ, *K článku prof. Jindřicha Vančury*, in: M. Havelka (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, s. 163.

121 A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 81.

122 A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 81.

123 Srov. ZDENĚK BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 29–33.

124 JAROSLAV GOLL, *Georg Waitz, Die Verfassung des deutschen Volkes in ältester Zeit. Deutsche Verfassungsgeschichte*, Athenaeum 1/1884, s. 290: „Škola Gottinská, mistr i žákové, obzvláštní péči věnuje kritice pramenů. Avšak kritika tato není cílem studií historických (což škola sama někdy zapomíná), než toliko prostředkem. Waitz sám co učitel (ve cvičeních) přihlížel hlavně ke kritice pramenů, ale co spisovatel se na tento obor nikterak neobmezoval.“

125 ULRICH MUHLACK, *Die Stellung von Georg Waitz in der deutschen Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 170. Dále srov. KARL BRANDL, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, Bonn 1952, s. 104.

126 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 126.

127 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3; T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 99; TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 128.

128 T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 99: „Ze stanoviska nejvšeobecnějšího můžeme se pak vyšinouti až k pojmu skutečných dějin světových.“ Dále srov. TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 128.

ných úseků a celků.¹²⁹ Když pak Masaryk hovoří o poměru obecné a speciální vědy, podotýká, že se od sebe primárně neliší kvantitou informací, nýbrž způsobem jejich uchopení. Obecné dějiny proto nejsou enumeračním kompilátem dějin speciálních, neboť jejich smyslem není podat vyčerpávající přehled jednotlivosti, ale vytvořit obraz jejich přirozeného kontextu ve světě.¹³⁰ Obdobně soudí také Goll, že totiž všeobecné dějiny nikdy nejsou totéž co veškeré dějiny,¹³¹ a to proto, že všeobecně dějinná syntéza nevzniká jako pouhé mechanické nakupení partikulárních analýz, jako spojení dějin „sebe většího počtu rozličných národů a států v jedné knize nebo v jednom díle (nebo řadě děl, třeba od rozličných spisovatelův)“,¹³² nýbrž je produktem zcela jiného typu historického myšlení, než jakým je analytický modus dějepiscectví,¹³³ jelikož úkolem právě všeobecné syntézy je podle Golla postihnout fenomén jednoty, resp. koheze, jednotlivých historických událostí. Všeobecný dějepis má tudíž registrovat „ne všechny možné příběhy a události, nýbrž jen takové, které jsou významu univerzálně historického“.¹³⁴

Z hlediska chronologického postupu dějepisného bádání jsou Masaryk i Goll, na rozdíl například od T. H. Buckla,¹³⁵ zajedno i v tom, že obecné dějiny nepovažují za konceptuální půdorys dějin speciálních, které podle nich mohou vznikat nezávisle na dějinách obecných, vůči nimž se těší autonomnímu postavení.¹³⁶ Své ocenění zde proto nachází speciální výzkum v podobě sice dílčích, ale přesto svrchovaných analytických monografií, které se později stávají věcným (faktografickým) podkladem pro obecné syntézy. Toto partikulární monografické studium a z něj vyplývající nutnost kooperace (Masaryk hovoří o dělbě práce) jednotlivých specializací považuje Masaryk za základní kámen rozvoje sociologického (a proto i historiografického) poznání.¹³⁷ I zde lze proto shledat paralelu v Gollově přesvědčení, že pokrok a nové výsledky historické vědy se často

129 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

130 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 171; TÝŽ, *Základové konkrétné logiky*, s. 130n.

131 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

132 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

133 Srov. ZDENĚK BENEŠ, *Opravdu dějepiscectví bez syntézy?*, in: *Cestou dějin II. K počtu* prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., (ed.) Eva Semotanová, Praha 2007, s. 14.

134 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

135 THOMAS HENRY BUCKLE, *Dějiny vzdělanosti v Anglii*, Praha 1886, s. 3–24.

136 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 171. Srov. TÝŽ, *Teorie dějin dle zásad T. H. Buckla*, in: *Týž, Přednášky a studie z let 1882–1884*, s. 102.

137 T. G. MASARYK, *Základové konkrétné logiky*, s. 95; TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 119.

objevují nejprve v podrobných a speciálních pracích,¹³⁸ z nichž teprve později „všeobecný dějepis kořistiti bude“.¹³⁹

Masarykův *Pokus o konkrétní logiku* doplnil svého předchůdce z roku 1885 také o dva významné odstavce týkající se otázky vztahu kulturních a politických dějin.¹⁴⁰ S odvoláním na Aristotela se zde praví, že dokonalé (totální) dějiny by měly být „dějinami všech sociálních událostí“.¹⁴¹ V tomto směru vkládá Masaryk velké naděje do tehdy ambiciózního projektu kulturního dějepisů, který definuje jako „pokus o obecné konkrétní dějiny“.¹⁴² Právě takový způsob percepcie úkolu (všeobecného) kulturního dějepisů Masaryka opět spojoval i s Jaroslavem Golem.¹⁴³ Jeho tzv. „skeptický“ vztah ke kulturním historikům, který nepřímě glosoval také Masaryk,¹⁴⁴ totiž pramenil především z toho, že Goll odmítal ztotožňovat pravý, tzn. všeobecný kulturní dějepis s nepřilíš koncepční akumulací lidovědných, etnografických, vlastivědných a umělecko-kulturních artefaktů, jak jej pod hlavičkou kulturní historie v drtivé většině svých děl pěstovali Čeněk Zíbrt nebo Zikmund Winter. Pokud má kulturní dějepis ambici překonat partikularitu speciálních směrů historiografie, pak musí být podle Golla pojat výhradně jako všeobecná syntéza dějin lidstva, nikoli jako pouhé zaplňování badatelsky dosud nedotčených „bílých“ míst historie, jejichž výskyt je důsledkem posavadní dominance politického dějepisectví.

K holisticky pojatému ideálu kýžené kulturně-historické (všeobecně-dějinné) syntézy vzhlížel spolu s Golem již od svých vědeckých počátků také Masaryk, který píše, že „sotva lze již pochybovat o tom, že také dnes jsou již politické dějiny jenom dílčími pracemi nesnadného, a proto také až budoucího výkladu celého sociálního vývoje“.¹⁴⁵ Pakliže Masaryk hovořil již ve svých nejranějších dílech o ideálu tzv. sociologického dějepisů, mnil tím výslovně právě tento nejširší tematický záběr dějepisectví, které má „ohled bráti na společnost celou, ne

138 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3, 6.

139 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

140 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 129.

141 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 129.

142 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 129.

143 Srov. Z. KALISTA, *Masaryk a historie*, s. 97.

144 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 129: „Je ovšem známo, že historikové si od těchto snah mnoho neslibují, a zajisté jsou ve svých invektivách proti kulturním historikům logicky asi stejně oprávněni, jako naopak tito vůči nim.“

145 T. G. MASARYK, *Pokus o konkrétní logiku*, s. 129.

pouze na některé členy“,¹⁴⁶ jakými jsou například výlučně politické nebo jiné dílčí segmenty minulosti. A podobně praví také Goll: „Předmětem historických studií není tedy člověk izolovaný, nýbrž jest jím člověk, pokud je součástí nějakého celku (člověk společenský). A dále jsou to tito celkové (společnosti) sami. [...] Celkem nejobsáhlejším zdá se býti lidstvo celé.“¹⁴⁷ Masaryk i Goll tedy zůstávají přesvědčeni, že všeobecná syntéza dějin lidstva je možná až po parciálním zpracování dějin jednotlivostí, které však potřebuje ne proto, aby je komplexně shrnula, nýbrž proto, aby na jejich příkladu pozorovala obecné vývojové tendence, jejichž význam je, jak čteme u Golla, „univerzálně-historický“.¹⁴⁸

Závěrem

Náleží k osudu, že jméno již v úvodu vzpomenutého historika Josefa Matouška zvěčnily spíše okolnosti jeho smrti než života.¹⁴⁹ Soudím však, že usilujeme-li o adekvátní porozumění vývojové dynamice Masarykova vztahu ke Gollovi, a potažmo k diskurzu české historiografie jako celku, není pouhou heuristickou konvencí se i dnes k Matouškovi vracet.

Krucíální bod jeho pojetí tvořila dodnes validní teze označující při mapování Masarykova poměru k dobové historiografii za zlomový moment erupci jeho historiozofických spisů, soustředěných okolo České otázky, která signalizovala autorův posun od teorie dějepisectví k samotné dějepisné praxi. Masarykovy normativní úvahy o podstatě, postupech a kompetencích historické vědy z 80. let tak v první polovině následujícího desetiletí přešly ve vlastní dějepisnou činnost, podávající originální výklad českých dějin. Právě tento okamžik, kdy – řečeno s Matouškem – „nepsal již Masaryk toliko o dějepisectví a dějepiscích, ale o dějinách“,¹⁵⁰ považují za stěžejní mezník ve formování reciprocity mezi Gollem a Masarykem. Zrod prvních skutečně neslučitelných a zcela kontradiktorních ploch lze mezi oběma osobnostmi výrazněji postřehnout až od poloviny 90. let, v důsledku Masarykovy politické emancipace, literárních, resp. spíše kulturně-politických¹⁵¹ „sporů o Hálek“, a ze-

146 T. G. MASARYK, *O pokroku, vývoji a osvětě*, s. 56.

147 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 2.

148 J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

149 Blíže JAROSLAVA PEŠKOVÁ, *Josef Matoušek: zapomenutá oběť 17. listopadu*, *Dějiny a současnost* 21/1999, s. 37–41.

150 J. MATOUŠEK, *T. G. Masaryk a české dějepisectví*, s. 141.

151 Srov. MARTIN KUČERA, *Kultura v českých dějinách 19. století. Ke zrodu, genezi a smyslu avantgardy*, Praha 2011, s. 190.

jména Masarykova osobitého výkladu českých dějin. Bylo by jistě redundantní na tomto místě připomínat, jak a proč se základní konfigurační osy Masarykova pojetí národní historie dostaly do inkompatibilní kolize s obrazem českých dějin tak, jak jej sdílela elita dobového dějepisectví. Předložené pojednání mělo pouze zdůraznit, že mnohdy vyostřeným debatám o českých dějinách, důvěrně známým jako spor o smysl českých dějin, předcházela v období fungování společné realisticko-pozitivistické platformy českých intelektuálů do značné míry harmonická relace mezi souřadnicemi základních Masarykových a Gollových postulátů dějepisné propedeutiky.

Náležitě rozlišování dvou objektů uvedené juxtaopozice, tedy Masarykových a Gollových teoretických úvah o dějepisectví z 80. let na jedné straně a jejich již konkrétních interpretací českých dějin, jež se střetávaly od poloviny 90. let na straně druhé, tudíž považuji za neeliminovatelný předpoklad každé kompetentní výpovědi o vývojových proporcích Masarykova vztahu k české historiografii, zvláště pak k Jaroslavu Gollovi. Předkládaný text byl pokusem vyznačit alespoň fundamentální kontury početných okruhů dějepisné propedeutiky, jejichž pojetí umožňovalo Tomáši Masarykovi a Jaroslavu Gollovi nalézt společnou řeč.